

HEYET-İ İLMİYE TOPLANTILARI VE MİLLÎ EĞİTİM ŞÛRALARINDA DİN EĞİTİMİ

Ayhan ÖZ*

Öz

Din eğitimi Cumhuriyet Dönemi'nde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu konunun Milli Eğitim Bakanlığının en üst düzey danışma organı olan Milli Eğitim Şûralarında ve onun ilk örneğini teşkil eden Heyet-i İlmiye toplantılarında ne denli ele alındığı ise cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışma birçok önemli karara imza atılan bu toplantılarda din eğitimi konusunun hangi çerçevede ve ne boyutta ele alındığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada şûralar kronolojik olarak ele alınmış, başta Bakanlık tarafından yayımlanan şûra kitapları olmak üzere konuyla ilgili literatür taranmıştır. Neticede başta siyaset ve basın olmak üzere çok farklı platformlarda hararetli tartışmalara konu olan din eğitimi meselesinin Milli Eğitim Şûralarında yeterince ele alınmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Milli Eğitim Şûrası, Heyet-i İlmiye

Religious Education at the Science Committees and the National Education Councils

Abstract

Religious Education has been one of the most discussed matters during the Republican Era. To what extent was the matter discussed at the Science Committees and the National Education Councils has still been a question to be answered. In this study, it is aimed to examine in which context and to what extent was the matter discussed in those meetings. In this study councils are undertaken chronologically and related resources, especially council books published by Ministry of Education are reviewed. Consequently, it is clear that, in spite of hot debates in different platforms, especially in the politics and the press, the issue of religious education hasn't been discussed in National Education Councils decently.

Keywords: Religious Education, the National Education Council, the Science Committee

Giriş

Problem Durumu

Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı, eğitim politikalarını şekillendiren ve uygulayan en temel kurumdur. Milli Eğitim Şûraları ise Bakanlığın en üst düzey danışma organı olarak bu sürece katkı sunmaktadır (Şûra Yönetmeliği, 1995). Türk eğitim sistemi içinde en çok tartışılan konulardan biri olan din eğitimi ve öğretimiyle ilgili karar alma süreçlerinde de Şûranın etkin ve pedagojik bir rol üstlenmesi beklenmektedir. Araştırmanın temel problemi şûraların bu rolü ne ölçüde yerine getirdiğini tespit etmektir.

---

* Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi ABD

Amaç

Bu çalışma Şûraların, din eğitim ve öğretimiyle ilgili uygulamaların karar süreçlerinde ne oranda rol oynadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu amaca ulaşmak için;

1. Din eğitim ve öğretiminin hangi Şûraların doğrudan ya da dolaylı gündem maddeleri arasında yer aldığı,
2. Şûralarda din eğitim ve öğretimini ilgilendiren ne tür kararlar alındığı
3. Şûralarda bu çerçevede alınan kararların ne ölçüde pratiğe aktarıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışmada doküman inceleme yönteminden yararlanılmıştır. Öncelikle Milli Eğitim Şûralarına temel oluşturan Heyet-i İlmiyeler üzerinde durulmuş, ardından Şûralar kronolojik olarak ele alınmış ve sonuç bölümünde din eğitimi bağlamında Şûraların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada Bakanlığın ilgili birimleri tarafından yayımlanan şûra kitapları ve hazırlık dokümanları öncelikle incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu çalışmaların belli bir dönemi inceleyen çalışmalar olduğu (Güzel, 1987; Öcal, 1996), şûraları bir bütün olarak ele alan çalışmaların ise ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyinde yapılan çalışmalarla sınırlı kaldığı görülmüştür (Öztürk, 1990; Yavaş, 2003; Efendioğlu, 2013).

Heyet-i İlmiye Toplantıları

Osmanlı Devleti batılı devletler karşısındaki gerileyişini önlemek amacıyla eğitim ve öğretimde ıslâhat çalışmalarına başlamış, bu faaliyetler 19. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbuldaki saltanat idâresine alternatif olarak Anadolu'daki kurtuluş hareketini ve memleket idâresini üstlenen Temsil Heyeti de eğitim ve öğretimin bir milletin kaderini belirlemedeki rolünü çok iyi kavramış olmalı ki bu konuyu görüşmek üzere henüz kurtuluş mücâdelesi devam ederken Sakarya Meydan Muhârebesi'nden çok kısa bir süre sonra 1921'de Ankara'da Maarif Kongresi'ni toplamıştır. Bu Kongre dönemin yöneticilerinin eğitime verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Bu kongre daha sonra gerçekleştirilen Heyet-i İlmiye toplantılarının ve Milli Eğitim Şûralarının bir anlamda temelini oluşturmuştur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin eğitim politikalarının belirlendiği, eğitim meselelerinin tanınmış eğitimcilerin fikir, düşünce ve tecrübelerinden yararlanarak tartışılıp karara bağlandığı ve belli bir uygulama gücü olan ilmî toplantılar olarak tanımlanabilecek olan ve 1923 yılında ilk toplantısını yapan ve her yıl toplanması öngörülen Heyet-i İlmiye 1923, 1924 ve 1925 yılında üç toplantı yapmıştır. Üçüncü Heyet-i İlmiye son

toplantısını yaptığı 8 Ocak 1926 tarihinde eğitim ve öğretim işleriyle ilgilenecek bir Milli Talim ve Terbiye Dairesi'nin kurulmasını kararlaştırmış ve 22 Mart 1926 tarihinde yayınlanan 789 sayılı Maarif Teşkilâtına Dair Kanun kapsamında ilgili Daire kurulmuştur (Dağlı, 2007). Bu Daire, Milli Eğitim Şûraları toplanana kadar Heyet-i İlmiye'nin görevini yerine getirmiştir (Yavaş, 2003). 1933 yılında çıkartılan 2287 sayılı Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkındaki Kanun ile bu görevi Bakanlığın en üst düzey danışma organı olarak tanımlanan "Millî Eğitim Şûrası"na devretmiştir.

Millî Eğitim Şûralarının da temelini oluşturan **Heyet-i İlmiye ilk toplantısını** 1923 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda konular ilk olarak encümenlerde ele alınmış ve bu amaçla altı komisyon oluşturulmuştur. İlköğretim encümeni kendi alanıyla ilgili konuları görüşüp kararlar almış ve bir de ilköğretim hakkında kanun teklifi hazırlamıştır. Bu kanun teklifinde altı yıl olarak öngörülen ilköğretimde okutulacak dersler arasında "Kur'ân-ı Kerim ve Dinî Bilgiler" ile "İlâhiler" ve "Güzel Manzumeler" adıyla dört derse yer verilmiştir. Heyet 9 Ağustos 1923 tarihinde genel bir toplantı yapmış ve encümen raporlarını karara bağlamıştır. Bu toplantıda dinî tadrîsat konusunda da uzunca görüşmeler cereyan etmiş Ahmet Hamdi Akseki'nin hazırlayıp heyete sunduğu rapor¹ tekrar okunup değerlendirilmiştir. Köprülüzade Fuat ve Hüsnü Hamit Bey rapor için teşekkür etmiş, ilgili raporun ve teklifin programların hazırlanmasında esas alınması yönündeki yaptıkları teklif de toplantıda ittifakla kabul edilmiştir (Güzel, 1987).

Heyet genel prensip olarak dinî tadrîsatla ilgili İcraat Encümeni'nin şu kararlarını kabul etmiştir:

- ✓ Dinî tadrîsat öğretmenlerinin kabul edilmesinde diğer derslerde olan muayyen şartlar aranacaktır. Orta tahsil okullarında bunların tâli derecelerde tahsil görmüş olmaları şarttır.
- ✓ Dinî tadrîsat programları diniyyât ve terbiye mütehassıslarından oluşan bir encümen tarafından hazırlanır. Bu eğitimin gayesi, zevk ve inşirah-

1 Dönemin Şer'îye Vekâleti Tadrîsat Umum Müdürü olarak toplantıya katılan Akseki'nin 1923 yılında hazırladığı din tadrîsatı hakkında raporun temel hazırlanış sebebi kendisi tarafından Heyet'in dinî terbiyeye dair alakası ve gençlerdeki buhrana karışı duyduğu endişe olarak ifade edilmiştir. Bu raporda dinin fıtrîliğine, içtimai bir müessese olan dinin önemine, dinin öğretiminde mekteplere ve muallimlere önemli görevler düştüğüne ancak okullarda takip edilmekte olan Ulûm-i Diniyye derslerinin ihtiyaca cevap vermekten uzak olduğuna değinilmiştir. Dersin içeriği eleştirilmiş, gençlerde görülen fikrî ve ahlâkî buhranın sebepleri ve bunları aşma yolları üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda özellikle de "gençlerin tâlim ve terbiyesiyle meşgul olanların din konusundaki lâkayt tutumları" ve "tadrîsat-ı diniyye ile meşgul olanların mesâlik-i irşada bihak-kın vâkif olmamaları" hususlarına dikkat çekilmiştir. bk. *Güzel, 1987, s. 346-350; Ayhan, 2004, s. 553-558*

ı diniyyenin tanıtılması olduğundan programda Seyyid-i Nebi ve İslâm büyüklerinin iyice tanıtılması esastır (Güzel, 1987).

Bu kararlara ilaveten toplantıdan şu öneriler çıkmıştır:

- ✓ Din dersi programlarının ıslâhı,
- ✓ Talebede din muhabbeti uyandıracak tarzda ders kitaplarının yazımı,
- ✓ Konularda uzmanları ilgilendirecek ayrıntıya girilmemesi, ruhî meselelere ağırlık verilmesi ve öğrencilerde dine karşı aşk ve muhabbet uyandırılmaya çalışılması (Güzel, 1987).

İkinci Heyet-i İlmiye'nin 1924 tarihindeki toplantısında, ilköğretim, orta-öğretim ve Öğretmen Okullarının süreleri ile ders kitaplarının yazdırılması gibi konularda kararlar alınmış ancak görüşülen konular arasında din eğitime neredeyse hiç yer verilmemiştir (Yavaş, 2003). Ancak bu toplantıda Öğretmen Okullarının süresi beş yıla çıkartılmış ve müfredat programlarında da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte din dersleri önemli ölçüde azaltılmıştır (Öztürk, 1996).

27 Aralık 1925 ve 8 Ocak 1926 tarihleri arasında gerçekleştirilen **Üçüncü Heyet-i İlmiye'de** de aynı şekilde din eğitimiyle ilgili bir konu yer almamış, millî eğitime ayrılan bütçenin daha yararlı kullanılması, liselerin yeniden düzenlenmesi, meslek liselerinin belli merkezlerde toplanması gibi konular görüşülmüştür (Yavaş, 2003). Ayrıca bu toplantıda dönemin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin üzerinde önemle durduğu öğretmen yetiştirme mevzûsu da ele alınmış, Öğretmen Okullarını belli mıntikalarda toplayarak genişletme ve geliştirme politikası uygulamaya konmuştur (Öztürk, 1996). Ancak ne gariptir ki din eğitimi alanında öğretmen yetiştiren tek kurum olan İlahiyat Fakültesi 1933 yılında kapatılmıştır.

Çok Partili Dönem Öncesi Şûralar (1939-1949)

1939 yılında II. Refik Saydam Hükümeti ve Hasan Ali Yücel'in bakanlığı döneminde gerçekleştirilen ve eğitimin özel bazı alanlarını değil, bütünü, Türkiye eğitim sisteminin genel bir değerlendirmesini yapmayı amaçlayan **Birinci Şûrada** (17-29 Temmuz 1939) din eğitim ve öğretimini ilgilendiren herhangi bir konu doğrudan ele alınmamıştır. Ancak disiplin tâlimatnâmesi ile ilgili müzakereler esnasında bazı konuşmacılar ahlâk eğitimi ilgilendiren konuşmalar yapmışlardır. Bu çerçevede örneğin sigara ve içki konusu üzerinde durulmuştur (Birinci Maarif Şûrası, 1991, s. 215-225). Şûra genel kurulunda Hıfzurrahman Raşit Öymen de ahlâkla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Birinci Milli Eğitim Şûrasına önemli oranda Cumhuriyet Halk Fırkasının parti programları ve planları yansıtılmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel Birinci Şûrayı millet olmak ve millî varlığı korumak savaşının

tâlimnâmesi olarak tavsif etmiştir (Aslaner, 2008). Yücel yaptığı açılış konuşmasında ortaokuldan çıkanların tahsillerini ilerletmek için liseden başka bir müessese bulamadıkları gerçeğinden hareketle “memleketin her sahada muhtaç olduğu unsurları mütevâzin² bir nisbette yetiştirmek içtimai ve iktisadi bir zarurettr” tespiti yapmış (Özalp ve Ataüenal, 1977) fakat toplumun en temel ihtiyaçlarından biri olan din eğitim ve öğretimiyle ilgili hemen hiçbir konu Şûra gündemine gelmemiştir. Bu durum dönemin idâresinin din eğitim ve öğretimine bakışını yansıtmaya açısından dikkat çekicidir.

Ahlâk konusu asıl I. Şükrü Saracoğlu Hükümeti döneminde gerçekleştirilen **İkinci Şûranın** (15-21 Şubat 1943) gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Şûranın açılış konuşmasını yapan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İnönü'nün "ancak ahlâklı ve karakterli çocukların bilgilerinden memleket yararlanır" düşüncesinden hareketle okulun görevlerinin tekrar düşünüldüğünü ve öğrenciye ahlâk eğitimi vermenin de okullara düşen bir görev olduğunu belirtmiştir (Aslaner, 2008). Şûrada ahlâk konusunu ele almak üzere bir ahlâk eğitim komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon ahlâk ilkeleri, ideal Türk çocuğu, Türk ahlâkının toplumsal ve kişisel ilkelerinin başlıcaları, okullarda ahlâk eğitiminin geliştirilmesi ve dilekler bölümü olmak üzere beş bölümden oluşan bir ahlâk eğitim raporu hazırlamıştır (Aslaner, 2008). İlgili raporda ahlâk ilkeleri şu şekilde belirlenmiştir:

- ✓ Türk diline, kültürüne ve inkılabın eser ve esaslarına, umûmiyetle Türklük idealine bağlı bir Türk,
- ✓ Bütün medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlâk ilkelerini benimsemiş bir insan,
- ✓ Kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet, şeref ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek (İkinci Maarif Şûrası, 1991, s. 104).

Raporun “Okullarda Ahlâk Eğitiminin Geliştirilmesi Şartları ve Vâsıtaları” başlıklı bölümünde ilkokul, orta dereceli okullar, yükseköğretim, meslek ve teknik okullar ile Köy Enstitülerinde ahlâk eğitiminin ilkelerinin ders programlarına yansıtılmasına ilişkin öneriler yer almıştır (Aslaner, 2008). Öğretmen yetiştirme ve yaygın eğitim bağlamında ise meslek ahlâkı kuvvetli öğretmenlerin yetiştirilmesi, öğretmenler için aydınlatıcı kitaplar yazılması ve vatan daşları Türk diline, kültürüne, devrimin esas ve eserlerine, Türklük idealine bağlı hale getirmek amacıyla büyük kültür merkezlerinde "Ahlâk Danışma Kolları" kurulması kararlaştırılmıştır (Aslaner, 2008).

Şûrada ahlâk konusu daha çok yurttaşlık bilinci çerçevesinde Yurttaşlık Bilgisi dersinin bir konusu olarak ele alınmış ve Yurt Bilgisi dersinin Yurttaşlık Bilgisi dersine dönüştürülmesi ve bu derslerde ahlâka dair meselelere

2 Oranlı, dengeli.

daha geniş yer verilmesi yönünden bir karar alınmıştır. İdeal Türk çocuğu tanımlanırken de bu yurttaşlık bilincine uygun olarak sürekli millet menfaatlerine vurgu yapılmıştır. Ahlâk konusu ele alınırken Türklük duygusuna ve bilincine varış bir amaç halinde göz önünde bulundurulmuştur (Aslaner, 2008). İlk ahlâk kuralının talebenin, varlığını Türk milletinin yoluna fedâ etmesi olduğunu vurgulayan Hasan Ali Yücel ahlâkı salt millî bir zeminde temellendiren şu açıklamayı yapmıştır : *“Yapmayı istediğimiz bu telkinlerin ilkelerini millî faziletlerimizden çıkarabiliriz. Çünkü millî hayatımız bize, en büyük ahlak düsturlarını verecek derecede zengindir. Siyasal ve medenî tarihimizin olayları ve büyükleri, halkımızın düşünceli ve ihtiyatlı hayatı, vakarlı hareket tarzı, çetin toprak terbiyesinden aldığı gerçekçi görüşü, en değerli ahlak temelleridir. Atasözlerimiz tükenmez hakikatler hazinesidir. Türk milletinin vatanseverlik ruhu ise üzerine kişi ve cemiyet ahlakını inkuşapçı ve lâyük bir ruhla dayandırabileceğimiz yıkılmaz temeldir.”* (Özalp ve Ataüinal, 1977).

Dönemin en yetkili ağızlarından biri olan Hasan Ali Yücel’in bu açıklamasında millî ahlâkın referansları arasında dinî unsurların yer almadığı açıkça görülmektedir. Ayrıca ahlâk komisyonunun hazırladığı raporda gerek “İdeal Türk Çocuğu” tanımlanırken gerekse “Türk Ahlakının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları” sıralanırken dini referanslara hiç değinilmemiş, din kelimesine ise hiç yer verilmemiştir. Sadece İdeal Türk Çocuğunun özellikleri arasında “iyi, doğru ve güzel olan manevi değerleri” benimseyeceği yönünde bir cümlelik kapalı bir ifade yer almıştır. Din ile ve dinî referanslarla olabildiğince mesafeli bir yaklaşıma işaret eden bütün bu ifadelerin sosyal süreçlerin en önemli belirleyicilerinden biri olan ve millî ahlâkın en temel unsurlarından birini teşkil eden dini adeta yok sayan, daha hafif bir ifadeyle onu görmezden gelen bir tutumu yansıtmakta olduğu açıktır. Hâlbuki kurtuluş savaşının henüz başlarında 9 Mayıs 1920’de mecliste okunan İcrâ Vekilleri Heyeti Programında dinî ve millî değerler açıkça bir arada zikredilmekte ve maarif işlerindeki gayenin çocuklarımıza verilecek eğitimi her anlamıyla dinî ve millî bir konuma getirmek olduğu şeklinde bir ifadeye yer verildiği görülmektedir (Okur, 2010). Yine 1921 yılında Telif ve Tercüme Heyeti adıyla kurulan ve 1926’da yılında Millî Talim ve Terbiye Dairesine dönüştürülen Heyet 25 Mart 1921 tarihinde yaptığı ilk toplantısında ülke halkına İslâm inancının, benliğinin ve menşeinin öğretilmesi yönünde bir karar almıştır. Ayrıca 1923 yılında ilk toplantısını yapan heyet-i ilmiyenin ele aldığı konulardan birinin de din öğretimi olduğu ve bu konuda Ahmet Hamdi Akseki tarafından heyete sunulmak üzere hazırlanmış bir rapor olduğu unutulmamalıdır.

Başlangıçta eğitim ve öğretimi dinî ve millî bir çizgide birleştirmeyi amaçlayan bir yaklaşımın benimsendiği, bunun İcrâ Vekilleri Programına ve ilk

Heyet-i İlmiye toplantısına da yansıdığı, fakat daha sonra bu çizgiden uzaklaşıldığı ve eğitim öğretimin salt millî bir zemine oturtulmaya çalışıldığı, 1923 yılında gerçekleştirilen seçimlerin ve bunu takiben kabul edilen siyasî ve içtimai inkılâpların din eğitimi ve öğretimi konusunda bir fikrî kırılmaya yol açtığı görülmektedir. Nitekim dönemin tek siyasî aktörü olan Cumhuriyet Halk Fırkasının 1927 yılında toplanan kurultayı sonrası yayınlanan ve kurultayın da oy birliği ile onayladığı Genel Başkanlık Program Beyannâmesi'nde "Marifin millî, laik ve tek mektep esasına müstenit olması önemlidir" şeklinde bir ifadeye yer verilmesi de bunu göstermektedir (Okur, 2010).

Üçüncü ve Dördüncü Şûralar çok partili hayata geçiş döneminde gerçekleştirilmiş şûralardır. Ahlâk konusu, Recep Peker Hükümeti ve Reşat Şemsettin Sırer'in bakanlığı döneminde gerçekleştirilen **Üçüncü Şûrada** (2-10 Aralık 1946) aile ve okul işbirliğinin sağlanması konulu madde görüşülürken dolaylı olarak gündeme gelmiştir (Üçüncü Milli Eğitim Şûrası, 1991, s.54-56). 1946 seçimleri ile birlikte çok partili demokratik yaşama geçilmesiyle demokrasi kavramı her alanda giderek önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle ABD ve Avrupa'nın desteğini almak, uluslararası kuruluşlara katılmak için demokrasiyi tam anlamıyla yaşanmasa bile şekilsel olarak yaşanıyor gibi göstermek bir zorunluluk haline gelmiştir. Şûra gündemi de buna uygun olarak belirlenmiş ve eğitim ve demokrasi arasındaki ilişkilerin irdelenmesi amaçlanmıştır (Deniz, 2001). Ahlâk, Şemsettin Günaltay Hükümeti ve Tahsin Banguoğlu'nun bakanlığı döneminde gerçekleştirilen **Dördüncü Şûranın** (23-31 Ağustos 1949) da dolaylı gündem maddelerinden birini oluşturmuş, eğitim öğretimde dayanan demokratik esasları konu alan komisyon raporunda ahlâk eğimine de kısaca değinilmiştir. Ahlâk eğitiminde muvaffâkiyetin öğrencilere mücerret kâideleri telkin etmekle değil onların bu ahlâkî kâideler içinde fiilen yaşamalarını temin etmekle mümkün olduğu vurgulanmış, öğrenciye gerek okul içinde gerekse okul dışında aynı içtimai ve ahlâkî havanın kendini sarmış olduğunu hissettirmenin önemi üzerinde durulmuştur. Yetenekleri, düşünce yapıları birbirinden farklı fakat muayyen ahlâkî prensiplere sahip bireyler yetiştirmenin esas amaç olduğu belirtilmiş ve demokratik eğitimin ahlâkî temellere dayanmasının lüzumuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca aynı Şûrada genel kurul görüşmeleri esnasında söz alan Enver Behnan Şapolyo, Cumhuriyetle birlikte arzu edilen içtimai inkılâbın gerçekleşmesi ve yeni bir hayat tarzının ortaya çıkabilmesi için yeni kıymet hükümlerinin doğmuş olmasının icap ettiğini bu çerçevede içtimai müesseseler olan din, ahlâk, hukuk, iktisat, güzel sanatlar ve felsefe gibi yeni kıymet hükümlerinin öncelikle üniversite düzeyinde ele alınması gerektiği kanaatini dile getirmiştir. Böylece Şapolyo bir şûrada ilk kez farklı bir gayeyle de olsa din ve ahlâk kurumlarının üniversite

düzeyinde ele alınması gerektiği tespiti yapmış olmaktadır (Dördüncü Milli Eğitim Şûrası, 1949, s. 84).

Bu dönemde gerçekleştirilen ilk dört Şûrada din eğitimi ve öğretimi hiçbir şekilde doğrudan şûranın gündemine girmemiştir. Hatta din kelimesinin kullanıldığı ifadelerle rastlamak bile neredeyse imkânsızdır. Bu şûralarda ele alınan ve din eğitimiyle ilgili olduğu söylenebilecek tek konunun “ ahlâk” olduğu ancak burada öne çıkan ve vurgu yapılan ahlâkın dinî referansları görmezden gelen salt millî bir ahlâk olduğu görülmektedir.

Çok Partili Dönem Şûraları

1950 çok partili döneme geçişin tam olarak gerçekleştiği yıl olması bakımından Türk siyaset tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu tarihte Menderes hükümeti iş başına gelmiş ve bunun eğitim öğretime ve de özellikle din eğitimine önemli yansımaları olmuştur. 1946’lı yıllara gelinceye kadar tek parti döneminde esas alınan salt millî eğitim anlayışından vazgeçilmiş³ ve bu dönemde dinî eğitim de millî eğitim içindeki yerini almaya başlamıştır. Nitekim 1950 hükümet programında şu ifadelerle yer verilmiştir : *“Maddî bakımdan ne kadar ilerlemiş olurlarsa olsun, millî ve ahlaki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevî kıymetlere yer vermeyen bir toplumun bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği doğaldır. Eğitim-öğretim sisteminde bu amacı göz önünde bulundurmeyen, gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre manevî ve insani kıymetlerle donatamayan bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, bağımsız bir millet olarak yaşamının güvencesi sayılmaz.”*(Deniz, 2001).

Din eğitim ve öğretimi meselesinin görüşüldüğü ilk şûranın II. Menderes Hükümeti ve Tevfik İleri’nin bakanlığı döneminde gerçekleştirilen **Beşinci Şûra** (4-14 Şubat 1953) olduğu görülmektedir. İlkokul programının yeniden gözden geçirilmesi hakkındaki komisyon raporunda din derslerine de değinilmiş ve şu kararlara yer verilmiştir:

✓ Müfredattaki İtikâdî kısımların çocuk ruhuna ve pedagojik ölçülere uygun şekilde tâdili,

3 Salt millî bir eğitimden vazgeçildiğinin işaretleri aslında CHP iktidarının son dönemlerinde görülmeye başlanmıştır. CHP’nin 1947’de gerçekleştirdiği VII. Kurultayı din eğitim ve öğretimiyle ilgili yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Kurultayda din devlet ilişkisiyle ilgili maddenin görüşmeleri sırasında ilk sözü alan Sinop delegesi Vehbi Dayıbaş şunları söylemiştir: *“Hurufât anlaşılmalı ve inkılâp benimsenmiş olduğuna göre Milli Eğitim Bakanlığınca tanzim edilecek bir programla ilkokullarda çocuklarımıza din esasları hakkında bilgi vermenin zararlı olmadığı gibi, ahlâkî büyük faydalar tevhit edeceğine de kuvvetle inanıyorum...”* Ancak Kurultayda özellikle laiklik ve CHP’nin altı oku üzerinden aleyhte görüşler de dile getirilmiş, din eğitim ve öğretiminin lüzumu bu iki esas üzerinden uzunca tartışılmıştır. Ayrıntı için bk. *Ayhan, 2004, s. 117-138*. Nihayetinde 01.02.1949 tarih ve 2424 sayılı Tahsin BANGUOĞLU imzalı genelge ile ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına program dışı seçmeli Din Dersi konulmuştur bk. *Ayhan, 2004, s. 144*.

- ✓ İslâm tarihinden, Peygamberimizin ve büyük din adamlarının hayatlarından ancak çocuk için câzip ve ahlâkî değer taşıyan hikâye ve menkıbelerin alınması,
- ✓ Metafizik kısımlardan ahiret, ölüm, kader gibi konuların işlenmesinde çocuk seviyesini aşan derinliklere gidilmemesi,
- ✓ Bütün din öğretiminde dogmatik olmaktan sakınılarak yumuşak, tatlı, sıcak telkinler yapılması,
- ✓ İhtiyârî olan bu dersler için not takdiri lüzumlu görülmüş, fakat bunun sınıf geçmede müessir olmaması ve din öğretiminin ders saatleri içinde kalması esasları kabul edilmiştir (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 354).

Komisyon tarafından hazırlanan rapor genel kurulda ele alındığı sırada okullarda din öğretiminin yeri konusu gündeme gelmiş uzayan tartışmalar sonucu din dersleri üzerine münâkaşa açılması hususu oylamaya sunulmuş ve bu teklif kabul edilmiştir. Bu Şûrada özellikle, hukuk profesörü olan ve programa koyulan din derslerinin kaldırılması için dava açan Bülent Nuri Esen'in bu uygulamanın laikliğe, Atatürk'ün millî terbiye anlayışına aykırı olduğu, laik hiçbir ülkede bu türden bir uygulamanın hayat bulamayacağı yönündeki itirazı üzerinden tartışma devam etmiş, buna cevap vermek için dönemin Milli Eğitim Bakanı Tefvik İleri, Bakanlık Hukuk Müşaviri İsmail Hakkı Ülgen, akademisyenlerden Bedi Ziya Egemen gibi üyeler söz alarak ayrıntılı îzâhatlarda bulunmuşlardır (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s.373-382). Bu tartışmalar esnasında İsmail Hakkı Ülgen'in laiklikle ilgili şu tespiti oldukça önemlidir: "... bir ictimai siyaset prensibi olmak itibarıyla kanunların haklı olarak tarif ve tahditten çekindikleri layiklik esası, doktrinde tarif edilmiş ve kati olmamakla beraber az çok vüsat ve şümulü gösterilmiştir... Layiklik mabed ile devlet hayatını ayırmak, ikisi arasına memleket menfaatlerine en uygun bir şekilde ahenkli bir sınır koymaktır. Bu sınır sert ve kati olamaz. Her makul siyaset gibi memleket hayatının icaplarına göre, bunun da yumuşak ve müsaadekâr olması tabiidir." (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 394-396). Ülgen bu tespiti Avrupa'dan verdiği farklı laiklik uygulama örnekleriyle de desteklemiştir (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 398-401). Şûrada din eğitimi ile ilgili tartışmalar ağırlıklı olarak hukuk, laiklik, din ve vicdan hürriyeti bağlamında devam etmiştir.

Bedi Ziya Egemen ise konunun yanlış zeminde tartışıldığına dikkat çekmiş ve "...bir terbiyeci olarak şunu bilirim ki devlet, mekteplerine din dersi koymayı uygun görmüş ve bunu tatbik etmiştir. Binaenaleyh bize terettüp eden vazife burada bu dersin şeklini, bu dersin muhtevasını, bu dersin istikametini tayin etmekten ibarettir" demiştir (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 411). Egemen'in bu tespiti son derece yerindedir. Peyami Safa da bu görüşe destek çıkmış ve din eğitiminin lüzumu konusunda dünyada oluşan ortak anlayışa vurgu yapmış, 1946 yılında Paris'te gerçekleştirilen Milletlerarası Terbiye Kongresi'nde okullarda

din derslerinin verilmesinin şart olduğu neticesine varıldığını hatırlatmıştır (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 434-435).

Şûrada derslerin yeniden program dışına alınması, sınıf öğretmenlerinin bu dersleri okutmak için zorlanmaması, istekli ve ehliyetli öğretmenlerin bu dersleri okutmaları, bu derslere devam etmek istemeyenlerin değil devam etmek isteyenlerin velilerinden tezkere istenilmesi yönünde teklifler de gelmiş ancak bunlar genel kurulda kabul görmemiştir (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 455). Din Bilgisi derslerinin müfredat yönünden yeterli olduğu belirlenmiş ancak şu temennilerde bulunulmuştur:

- ✓ Programda vahdet ve tecânüsün sağlanması için dersle ilgili amaç ve açıklamaların da programda yer alması,
- ✓ Bu dersi okutacak öğretmenlerin de yüksek din tahsili görmüş geniş kültürlü elemanlar arasından seçilmesi,
- ✓ Ders için tavsiye edilen kitapların programla örtüşür hale getirilmesi (Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 583).

Altıncı Şûra (18-23 Mart 1957) Ahmet Özel'in bakanlık görevinde bulunduğu IV. Menderes Hükümeti döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu Şûrada halk eğitimi görüşmek üzere oluşturulan komisyonda ahlâk terbiyesine değinilmiş ve ilgili komisyon raporunda halk eğitiminin gayeleri arasında ahlâk terbiyesine de yer verilmiştir. Ayrıca halk eğitimi için eleman yetiştirme bahsinde bu faaliyetlerde gönüllü ya da ücretli görev alacak elemanlar arasında din adamlarına da yer verilmiş, bunların halk eğitimi konusunda yetiştirilmesi için kurslar açılması öngörülmüştür. Genel kurul görüşmeleri esnasında söz alan İstanbul Kabataş Lisesi öğretmeni Sırrı Dadaş halk eğitimi üzerinde din adamlarının bilfiil müessir olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca bu Şûrada İmam-Hatip Okulları müfredatının halk eğitimi manasında tâdili, bu alanda görev yapacak din adamlarının yetiştirilmesi noktasında devlet ve özel sektörün işbirliği de ele alınmıştır (Altıncı Maarif Şûrası, 1991, s. 86,92,132,142).

Planlı Dönem Şûraları

1961 yılında planlı döneme geçilmesiyle birlikte bu yeni anlayış çerçevesinde Türk eğitim sisteminin bir bütün olarak incelenerek amaçların belirlenip bunlara ulaşılması için bir planlama yapılması ve böylece eğitimin bütün yurttaki belli bir sistem içinde yaygınlaştırılması hedeflenmiştir (Deniz, 2001). Bu hedef planlı dönemde gerçekleştirilen ilk şûra olan Yedinci Şûraya da yansımış ve şûrada eğitim sistemi bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Din eğitim ve öğretimi açısından **Yedinci Şûraya** (5-15 Şubat 1962) ayrı bir bahis açmak gerekmektedir. Çünkü VIII. İnönü Hükümeti ve Hilmi İnce-sulu'nun bakanlığı döneminde gerçekleştirilen Şûranın gündem maddeleri içinde ilk kez açıkça "din ile ilgili eğitim ve öğretim" konusuna yer verilmiş

ve aynı başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. Raporunda Anayasa ve Tevhid-i Tedrîsat Kanunu çerçevesinde Bakanlık bünyesindeki din eğitim ve öğretim faaliyetlerinin amaçları iki başlık altında şu şekilde toplanmıştır:

1. İlkokullarda ve ortaokullarla meslek okullarının ortaokula denk kısımlarında öğrencilerin gelişim ve anlayış seviyelerine uygun olarak karakter ve ahlâk eğitimini de desteklemek üzere dinî duygularla inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmak,

2. Diyanet İşleri Teşkilatında görev alacak türlü dinî hizmet erbâbı ile din alanında öğretim yapacak çeşitli personelin görevlerinde yetkili hale gelmeleri için meslekî (eğitim) ve öğretimini sağlamaktır (Yedinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 163).

İlköğretmen okullarındaki din öğretiminin hedefi ise öğretmen adaylarına ilkökul programındaki din eğitim ve öğretiminin amaçlarını gerçekleştirecek bilgi ve metotları kazandırmak olarak ifade edilmiş ve bu itibarla Din Dersinin mecbûrî dersler arasındaki yerini koruması gerektiğine işaret edilmiştir.⁴ Bu genelgede yeni ders çizelgesinin okul içinden ya da dışından öğretmenlik vasfına sahip kişiler tarafından ilkokullarda Din Dersi verilebileceği de belirtilmiştir. Ayrıca bu Şûrada ortaokullarda Din Derslerini okutacak kişiler de belirlenmiştir. Buna göre bu dersleri okutacaklar şunlardır:

- ✓ Özel kurslardan geçen ilkökul öğretmenleri,
- ✓ Özel kurslardan geçen ortaokul öğretmenleri,
- ✓ İlahiyat Fakültesi mezunları,
- ✓ Yüksek İslâm Enstitüsü mezunları (Yedinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 163).

Şûrada İmam-Hatip Okullarının hangi öğretim kademesine dayalı olacağı konusu da görüşülmüştür. Komisyon raporunda İmam-Hatip Okullarının ilkökula dayalı bir meslek okulu olduğu önerisi yer alsa da şûra genel kurullunda “İmam-Hatip Okulları ortaokula dayalı bir meslek okuludur” ibâresi kabul edilmiştir (Yedinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 163). Şûrada meslek liselerinin orta kısımları müstakil ortaokul haline getirilmesi yönünde alınan karar tüm meslek liseleri için uygulanmış, sadece İmam-Hatip Okullarının birinci devreleri devam etmiştir (Sekizinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 10).

Bu Şûrada Yüksek İslâm Enstitüleri de tanımlanmış, bu kurumların İmam-Hatip Okulları ile İlköğretmen Okulları ve diğer orta öğretim kurumlarına öğretmen yetiştirmek ve bu okullardaki Din Dersi öğretmenlerinin meslekî

4 1951 yılında İlköğretmen Okullarının lise 1. ve 2. sınıflarının (9. ve 10. sınıflarının) programlarına haftada bir saat ihtiyârî olarak konan Din Dersi 1953’ ten itibaren Beşinci Şûrada alınan tavsiye kararına da uygun olarak zorunlu okutulmaya başlanmıştır. bk. *M. Şevki Aydın, 2005, s. 91-92; Ayhan, 2004, s. 153; Öcal, 2011, s. 462.*

gelişimlerine yardımcı olmak amacıyla Bakanlıkça kurulmuş dört yıllık bir yüksekokul olduğu belirtilmiştir. Bu kurumlara ayrıca Diyanetin ihtiyaç duyduğu din elemanlarını yetiştirme görevi de verilmiştir (Yedinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 164).

Ayrıca genel kurul görüşmeleri esnasında Yüksek İslâm Enstitüsü İslâmî Türk Edebiyatı öğretmeni Nihat Sami Banarlı'nın din eğitim ve öğretimiyle memleketimizde münevver din âlimi yetiştirilmesi ve din öğretimi yapan müesseselerin daha modern bir şekilde kurulması ve geliştirilmesi için en yakın zamanda özel bir heyetin toplantıya çağırılması yönündeki teklifi de kabul etmiştir (Yedinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 345).

III. Demirel Hükümeti döneminde ortaöğretim sisteminin kuruluşu ve yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesi gündemiyle toplanan **Sekizinci Şûrada** (28 Eylül-3 Ekim 1970) din eğitimi ağırlıklı olarak İmam-Hatip Okulları bağlamında ele alınmıştır. Milli Eğitim Bakanı olarak Orhan Oğuz'un başkanlık ettiği Şûrada, üyelerin incelemesi için hazırlanan çalışmada İmam-Hatip Okullarında okuyan öğrenci sayısındaki artışa dikkat çekilmiş, 1955-1968 yılları arasında bu sayının 2.181'den 33.400'e yükseldiği kaydedilmiştir. Yine bu çalışmaya göre ortaöğretimin birinci devresinde okuyan öğrenciler arasında bu okullarda okuyanların oranı aynı dönem içinde %1,3'ten %4,6'ya yükselmiştir (Sekizinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 7).

Şûrada İmam-Hatip Okullarının ilkökula mı yoksa ortaokula mı dayalı bir eğitim kademesi olacağı meselesi yeniden gündeme gelmiş, Yedinci Şûrada ortaokula dayalı bir meslek okulu olduğu yönünde alınan kararın uygulanmadığı hatırlatılmış ve hazırlanan ön raporda bu okulların orta kısma dayalı olması ve derslerin ihtisaslaşmayı ortadan kaldıracak tarzda düzenlenmesi yönünde bir teklif yer almıştır. Ancak Şûra başkanı dönemin Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz tarafından bu öneri Şûra gündeminden çıkartılmış, Şûrada alınan karar gereğince İmam-Hatip Okullarının statü ve programlarını görüşmek üzere bu alandaki uzmanların katılımıyla 14-15 Aralık 1970 tarihleri arasında bir toplantı düzenlenmiştir (Yavaş, 2003; Ayhan, 2004). Ancak Şûrada birinci devre ortaokulların ikinci devre programlarının ortak gövdesini oluşturduğu ve bu nedenle bu programların uygulandığı okulların tek tip ortaokul olduğu yönünde bir karar alınmıştır (Sekizinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 131).

Şûra sonrasında tüm meslekî teknik okulların birinci devreleri kapatılmış ancak İmam-Hatip Okullarının birinci devreleri bunun dışında tutulmuştur.⁵

5 Bazı kaynaklarda İmam Hatip Okullarının birinci kademelerinin 4 Ağustos 1971 tarih ve 225 sayılı kararıyla kapatıldığı ve bu okulların ortaokul üzerine bir meslekî eğitim ve öğretim kurumu haline getirildiği bilgisine yer verilmektedir. bk. *Ayhan, 2004, s. 217-218; Ünsür, 2005,*

Zaten bu dönemi de içine alan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) buna uygun olarak Köy Ebe Okulları ile İmam-Hatip Okullarının ilk devreleri dışında ortaokul seviyesindeki bütün meslek okullarının genel ortaokula dönüşürüleceğine dair bir hedef koyulduğu da görülmektedir (Deniz, 2001).

Ortaöğretim sistemi tartışılırken Şûraya yeni bir haftalık ders dağılım taslağı da sunulmuş ve bu yeni taslakta ortaokul 1. ve 2. sınıfta birer saatlik seçmeli Din Dersine, yine ikinci devre ortaöğretimde 9. ve 10. sınıflarda birer saatlik seçmeli Din Dersine yer verilmiştir (Sekizinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 36-37).

Dokuzuncu Şûra (14 Haziran-4 Temmuz 1974) zorunlu Ahlâk Dersi konusunda aldığı kararlar din eğitim ve öğretimi alanına önemli bir katkı yapmıştır. I. Ecevit Hükümeti ve Mustafa Üstündağ'ın bakanlığı döneminde gerçekleştirilen bu Şûrada ilk defa kararların oluşmasında geniş bir katılımın sağlanması açısından il ve bölge raporları hazırlanmıştır. Şûrada görüşülecek konuların ön taslağı bütün illere gönderilmiş, her ilin düzenlediğı raporlar bölge toplantılarında değerlendirilmiş ve bölge raporları olarak şûraya sunulmuştur. Şûralar için bu yeni uygulama demokratik katılım bakımından olumlu bir adım olmuştur (Deniz, 2001). Böylesine geniş tabanlı bir şûradan Ahlâk eğitimiyle ilgili kararların çıkmış olması bu konuda geniş bir mutabakatın olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şûrada haftalık ders programları da görüşülmüş ve kabul edilen haftalık ders programında ortaokul 6, 7 ve 8. sınıflarda haftada bir saat zorunlu ahlâk dersine yer verilmiş, din dersi ise 6. ve 7. sınıflarda haftada bir saatlik isteğe bağlı ders olarak yerini korumuştur. Ortaöğretim kurumlarında ise 9. ve 10. sınıflarda yine bir saat zorunlu ahlâk dersini öngören program taslağı kabul edilmiş, temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarında okutulacak ahlâk derslerinin Şûrada kabul edilen programa uygun olarak Bakanlıkça uygulanması kararlaştırılmıştır. Ahlâk eğitiminin zorunlu olduğu, Şûrada kabul edilmiş, ancak bunun ayrı bir ders olarak mı yoksa diğer dersler kapsamında mı uygulanacağı konusu gündeme gelmiş, fakat ayrı bir ders olması hükümet programında TBMM kararı olarak oluşturduğu Bakan tarafından açıklandığından bu

---

s. 173-176. Ancak Erim Hükümeti döneminde Bakan İsmail Arar imzasıyla 1972'de uygulamaya konan İmam Hatip Okulu İdare Yönetmeliğinden, bu okulların orta kısımlarının resmen kapanmadığı, öğrenim sürelerinin 4+3 yerine 3+4 şeklinde yapılandırıldığı ancak programlarından meslekî derslerin çıkartılarak genel ortaokul programlarıyla aynileştirildiğı anlaşılmaktadır. Bu düzenleme ile İHO'nun orta kısımları resmen kapatılmasa da fiilen tırpanlanmış, 1971-1972 eğitim öğretim yılında bu okullara 7966 olan yeni kayıt sayısı 1972-1973 eğitim öğretim yılında 2583'e düşmüştür. Ayrıntı için bk. *Öcal, 2011, s. 229-235; Öcal, 1999, s. 229-230.*

konuda oylama yapılmasına lüzum görülmemiştir (Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 315).

Bakanlık, 9 Eylül 1974 tarihinde valiliklere Şûra kararları gereğince 1974-1975 öğretim yılında uygulamaya konulacak esaslara ilişkin Talim Terbiye Kurulunun 5 Eylül 1974 tarih ve 402 sayılı kararını içeren bir genelge göndermiştir (Bakanlık Genelgesi, 1974/11108). Bu genelgede yeni ders çizelgesinin tüm ortaokullarda 1974-1975 öğretim yılında uygulanması istenmiştir. Böylece Ahlâk Dersleri hayata geçmiştir. Liselerde ise kademeli bir geçiş öngörülmüş, yeni programın bir sonraki yıl tüm okullarda uygulanacağı belirtilmiştir (Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 352-357). Şûrada alınan karar ve ilgili genelge gereğince zorunlu Ahlâk Dersleri 1974-1975 eğitim öğretim yılından itibaren ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

Şûrada İHL orta kısım programlarında normal ortaokul programlarında yer alan seçmeli derslerin yerine ikinci devrenin amaç ve özellikleri de dikkate alınarak meslek dersleri verileceği yönünde bir karar da alınmıştır. Ayrıca Şûraya sunulan önerilerde hem temel eğitimde (1-8. Sınıflar) hem de ortaöğretimde Din Bilgisi farklı formasyon gerektiren bu sebeple de özel alan eğitimi görmüş öğretmenlerce okutulması gereken dersler olarak gösterilmiştir (Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 142-143).

12 Eylül darbesi sonrasında Başbakanlık görevine getirilen (20 Eylül 1980) Bülend Ulusu hükümeti döneminde toplanan **Onuncu Şûra** (23-26 Haziran 1981), eğitim sistemi ve bu sistemin bütünlüğü içinde eğitim programları ana gündemiyle toplanmıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın başkanlık ettiği Şûrada görüşmeler esnasında din eğitim ve öğretimiyle ilgili konulara da temas edilmiştir. Hatta Şûra öncesinde yapılan çalışmalar üç kitapçık halinde şûra üyelerine dağıtılmıştır ki bunlardan biri de din eğitimi ile ilgilidir. Konya Selçuk Üniversitesi Rektörü Neşet Çağatay böyle bir kitapçık hazırlanmasına rağmen din eğitimi ile ilgili bir komisyonun kurulmamasını, eğitim programları komisyonunda konuya temas edilmekle yetinilmesini eleştirmiş, Türkiye'nin bir numaralı sorununun din sorunu olduğunu söylemiştir. Din eğitiminin okullarda verilmemesinin laikliği ve inkılâpları tehlikeye düşürdüğünü, dinin doğru şekilde anlatılması konusunda Bakanlığın inisiyatif alması ve bu dersleri zorunlu hale getirmesi gerektiğine işaret etmiştir (Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 302, 311-312).

Şûrada "Türk eğitim politikasının programlara ilişkin rehber ilkeleri" başlığı altında programların laiklik ilkesiyle uyumlu olacağı vurgulandıktan sonra din eğitimi konusunda öğrenci velilerinin veya öğrencilerin kendi istek ve seçimlerinin göz önünde bulundurulacağı belirtilmiştir. Yine temel eğitimin amaçları arasında din eğitiminin ayrılmaz bir parçası olan ahlâka vurgu

yapılmış, ahlâkî değer ve davranışlar geliştirme ve Türk millî tarihinden kendisine ulaşan insanî, millî ve ahlâkî değerleri kavrama ve bunları davranışlarında gösterme hususlarına da yer verilmiştir (Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 63, 76-77).

Şûra üyeleri arasında yer alan Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü öğretmeni Mustafa Uzunpostalcı din derslerinin zorunlu dersler arasında yer alması gerektiğini gündeme getirmiştir. Din derslerinin seçmeli olmasının Tevhid-i Tedrîsat Kanunu'na aykırı olduğunu, çünkü bu uygulamayla Din Bilgisi seçen ve seçmeyen, Din Bilgisi almış ve Din Bilgisi almamış iki farklı tipte öğrenci yetiştirmek amaçlandığını söylemiştir. Bu ayrılıkları ortadan kaldırmanın ise dinî bilginin herkese verilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmiştir. Uzunpostalcı İHL meselesine de değinmiş, 201.000 öğrencisi olan bu kurumların sistem içindeki yerinin netleştirilmediğini, bu okulların teknik ve meslekî okullar arasında sayılmadığını söylemiştir. Ayrıca temel eğitimin ikinci kademesinde İmam-Hatip Liselerine yönelik bazı derslerin, en azından Kur'ân derslerinin, koyulmasını önermiştir (Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 200-202).

Şûra genel kurulunda okullara Kur'ân dersi konulması da gündeme gelmiştir. Hatta Ahmet Hamdi Turgut, Mustafa Uzunpostalcı, Ömer Çam, Bahattin Türkaslan (Ödemiş İHL Müdürü), Naci Karaman (Kahramanmaraş İHL Öğretmeni) tarafından şûra divan başkanlığına temel eğitim programları içindeki özel dersler arasına Kur'ân ve Arapça derslerinin de koyulması yönünde bir önerge verilmiştir. Emekli öğretmen Rauf İnan İslâm'ın evrensel bir devrim yaptığını söyledikten sonra Kur'ân'ın evrensel değerinin kavranabilmesi için onu Türkçe okumak gerektiğini, okullarda Kur'ân'ın Arapça okunmasının dine de, Atatürk'e de, Anayasa'ya da aykırı olduğunu söylemiştir. Neşet Çağatay ise mahalle mektepleri ve Kur'ân Kurslarının kaldırılması, ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında ve ortaokullarda din derslerinin zorunlu olması, almak isteyenlere ders saatleri dışında Latin harfleriyle Kur'ân öğretilmesi yönünde bir önerge vermiştir (Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 310-312).

Milli Eğitim Yüksek Danışma Kurulu Başkanı Osman Feyzoğlu bu önerilerin, özellikle de Arapça Kur'ân öğrenimi meselesinin, teknik bir konu olduğunu bu konunun Şûranın gündeminde bulunmadığını, öncelikle gerekli teknik ve hukukî çalışmaların yapılması gerektiğini, ancak bunu tâkîben konunun Şûra gündemine getirilebileceğini belirtmiş, başkan da bu yönde bir oy-lama yaptırmış ve bu görüş kabul edilmiştir (Onuncu Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 313-314).

Onuncu Şûradan bir yıl sonra yine Ulusu Hükümeti ve Hasan Sağlam'ın bakanlığı döneminde toplanan ve temelde öğretmen yetiştirme sorununu ele alan **Onbirinci Şûrada** (8-11 Haziran 1982) din eğitimi konusuna bu bağlamda çok kısa da olsa temas edildiğini görmekteyiz. Örneğin bu Şûrada Yüksek İslâm Enstitüleri orta dereceli okullarda okutulan Din Bilgisi ve Ahlâk Dersini okutacak öğretmenleri yetiştiren kurumlar olarak tanımlanmıştır (Onbirinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 57). Bu dersin öğretmenleri de dâhil bütün öğretmenlerin yüksek öğretimden geçirilmesi yönünde bir karar alınmıştır (Onikinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 30).

Altı yıllık aranın ardından geniş bir gündemle II. Özal Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanı Hasan Celal Güzel başkanlığında toplanabilen **Onikinci Şûrada** (18-22 Haziran 1988) Türk eğitim sistemini ele alan komisyon raporunda seçmeli din dersinden söz edilmiştir. Raporda ilköğretimde (temel eğitim) zorunlu eğitimin 8 yıla çıkartılması ve bu eğitimin son yıllarında ortak derslerin yanında din öğretiminin de içinde yer aldığı altı farklı seçmeli programın kullanılacağı bir müfredatın uygulanması önerilmiş, okullarda yöreye ve talebe göre seçmeli program bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır (Onikinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 85).

Şûrada zaman zaman İHL mevzûsu da gündem gelmiştir. Bu okulların Milli Eğitim sistemi içindeki yeri ile ilgili tartışmalara son nokta konulmuş, meslekî ve teknik ortaöğretim kurumları arasında İHL'ye de yer verilmiş ve bu okulların hem mesleğe hem de yüksek öğretime hazırlayıcı programlar uygulayan kurumlar olduğu belirtilmiştir. Genel görüşmeler esnasında bu okulların diğer teknik ve meslek liseleri ile ilçe bazında bir müdürlük altında toplanması, ilgili müdürlük altında "din bölümü" durumuna dönüştürülmesi fikri de ortaya atılmıştır. Üyelerden Sinan Çelik ise 8 yıllık zorunlu eğitimin uygulanması durumunda İHL'lerinin orta kısmına dokunulmaması gerektiğini, böyle bir durumun bu kurumların başarısını düşüreceğini belirtmiştir (Onikinci Milli Eğitim Şûrası, 1991, s. 93, 137,152).

Öğretmen yetiştirme komisyon raporunda ise "din eğitimi veren orta dereceli okullar ile genel ve meslekî okullara Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi öğretmeni yetiştirme işi branşlaşmayı ve ihtisaslaşmayı esas alacak şekilde yeniden ele alınmalıdır" şeklinde bir öneriye yer verilmiştir. Yine aynı raporda öğretmen yetiştiren kurumlarda Sosyoloji, Felsefe, Liderlik, Sosyal Tarih gibi toplumu tanıma ve yönetme bilimleri dersleri ile beraber Din ve Ahlâk Bilimleri derslerine de yer verilmesi; ayrıca alan bilgisi, öğretmenlik bilgisi, genel kültür bilgisinin yanına bir de millî kültürün eklenmesi ve millî kültürün ne olduğu ve hangi unsurlardan oluştuğunun kurulacak bir komisyonla

tespiti de önerilmiş, bu öneriler -komisyon kurulması hariç- genel kurulda kabul edilmiştir.

Onüçüncü Şûranın (15-19 Ocak 1990) gündem maddesi yaygın eğitimidir ve bu Şûrada din eğitim ve öğretimiyle ilgili kayda değer bir görüşme olmamıştır. Yıldırım Akbulut Hükümeti ve Avni Akyol'un bakanlığı döneminde gerçekleştirilen Şûrada genel kurul görüşmeleri esnasında yaygın eğitim kurumları arasında Diyanet İşleri Başkanlığının da yer alıp almayacağı mevzûsu gündeme gelmiş (XIII. Milli Eğitim Şûrası, 1990, s. 83,93-94), bir de Yahya Kemal Kaya yaygın eğitimde camilerin ve din adamlarına önemli görevler düştüğüne dikkat çekmiştir (XIII. Milli Eğitim Şûrası, 1990, s. 361-362).

Ondördüncü Şûranın (27-29 Eylül 1993) gündem maddeleri ise eğitim yönetimi ve yöneticiliği ile okulöncesi eğitimidir. I. Çiller Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanı Nahit Mentеше başkanlığında gerçekleştirilen Şûrada görüşmeler esnasında okulöncesi eğitime zorunlu Din Dersleri konulması konusu gündeme gelmiş ve bu konuyla ilgili görüş beyan edenler olmuştur. Din Dersinin okulöncesinde de zorunlu ders olarak okutulması yönünde bir şûra kararı alınması yönünde çabalar ve tartışmalar olmuş ancak sonuçta bu yönde bir karar çıkmamıştır (Deniz, 2001).

Şûranın çalışma esaslarıyla ilgili yeni düzenlemeler içeren ve 10 Haziran 1988 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Şûra Yönetmeliği doğrultusunda, 1988 yılında gerçekleştirilen Onikinci Şûradan itibaren şûra öncesinde hazırlık dokümanları çıkartılmaya başlanmıştır. **Onbeşinci Şûra** (13-17 Mayıs 1996) öncesinde de bu tür hazırlıklar yapılmış ve bu doğrultuda önce iki hafta süren çalışmalar sonucunda il görüşleri belirlenmiş sonra illerden gelen temsilcilerden oluşan bir hafta süreli bölge toplantıları düzenlenmiş ve raporlar hazırlanmıştır. Hazırlanan bu raporlarda din eğitimine de değinildiğini görmekteyiz. Yapılan bu çalışmalar sırasında en önemli gündem maddesi 8 yıllık zorunlu eğitim olmuştur. Gerek il gerekse bölge raporlarında 8 yıllık zorunlu eğitim benimsenmiştir. O dönemdeki 80 ilin büyük çoğunluğunda bu eğitimin 5+3 şeklinde kesintili veya 4. 5. ve 6. sınıftan sonra yönlendirmeli olması yönünde bir karar alınmıştır. Oluşturulan 13 bölgeden 8'inde de yine 5+3 şeklinde kesintili zorunlu eğitim benimsenmiştir.⁶ Bölge görüşlerinin yer aldığı kitabın sonundaki "Bölgelerin Ortak Önerileri" başlığı altında

6 Ayrıca **Adana Bölge Raporunda** İHL'ye olan talebi azaltmak için bu okullarda okutulan bazı derslerin seçmeli ders olarak genel liselere konulması; **Kars Bölge Raporunda** diğer ortaöğretim kurumlarına da seçmeli Arapça, Kur'an ve Siyer dersleri konulması; **Erzincan Bölge Raporunda** ise DKAB derslerine ilköğretimden itibaren yeterli seviyede ve bilimsel olarak yer verilmesi önerilmiştir. Ayrıca bu raporda Osmanlıca dersinin İHL ve diğer ortaöğretim kurumlarında zorunlu ders olarak okutulması yönünde bir öneriye de yer almıştır. **Diyarbakır Bölge Raporunda** ise Kur'an-ı Kerim dersinin temel eğitim kurumlarının ikinci kademesinde seçmeli ders olarak okutulması, ortaöğretime ise Kur'an ve İlmihal Bilgileri adı altında

genel kabul gören maddeler içinde “Temel eğitim (İlköğretim) süresi: 1+3+5 şeklinde düzenlenmelidir” şeklinde ortak bir görüşe de yer verilmiştir (Öcal, 2011).

II. Mesut Yılmaz Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanı Turhan Tayan başkanlığında toplanan⁷ Şûrada oluşturulan “ilköğretim ve yönlendirme komisyonu” temel eğitimin 8 yıla çıkartılması meselesini de ele almıştır. Ancak bu komisyonda il ve bölgelerden gelen raporlar yok sayılmış, bu yöndeki tekliflere rağmen bu raporlar üzerinde hiç tartışma ve konuşma dahi yapılmamış, komisyonda konu yeni baştan ele alınmıştır. Sonuçta 15 Mayıs 1996 Çarşamba günü genel kurula il ve bölge raporlarının aksine “8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitim” teklifi sevk edilmiştir (Öcal, s. 2011).

Aynı komisyon Resim, Müzik ve Beden dersleriyle birlikte DKAB derslerinin de notla değerlendirilmemesi yönünde bir öneriyi de kabul etmiştir (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s.118). Gerek sekiz yıllık kesintisiz eğitim gerekse bu dersin notla değerlendirilmemesi yönündeki komisyon raporları genel kurulda uzun uzadıya tartışılmıştır. Genel kurul görüşmeleri esnasında ilgili derslerin notla değerlendirilmemesi yönündeki komisyon kararı dönemin Bakanı Turhan Tayan’ın da imza attığı bir önerge ile rapordan çıkartılmıştır (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 132,190). İl ve bölge raporlarında yer alan ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu, seçmeli ya da isteğe bağlı olarak konulması benimsenen dinî nitelikli ders teklifleri ise yetkililerce genel kurul gündemine getirilmemiştir (Öcal, 2011)

Genel kurul görüşmeleri esnasında şûra üyelerinden Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal⁸ 8 yıllık kesintisiz eğitimle ilgili komisyon raporuna itiraz etmiş,

---

seçmeli derslerin konulması yönündeki öneri dikkat çekmektedir. Yine aynı çalışma grubu milliyetçi, mânevîyatçı, ahlâkî temel hak ve hürriyetler bağlamında insan yetiştirmede problemler olduğundan hareketle müfredatta ve öğretmen yetiştirmede bu yönde düzenlemelere gidilmesini önermektedir. **Kayseri Bölge Raporunda** örgün ve yaygın eğitim kurumlarında din eğitimi ve öğretimi faaliyetlerinin halkın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmesi ve İslâm dininin Kur’ân ve Hadis merkezli bir anlayışla öğretilmesi için Bakanlığın gerekli tedbirleri alması; **Kütahya Bölge Raporunda** ise DKAB derslerinin temel eğitimin 1. sınıfından itibaren okutulması yönünde önerilere yer verildiği görülmektedir. **İzmir Çalışma Grubu** ise İHL’nin birinci devresini de yakından ilgilendiren ve 1+8 şeklinde ifade edilen zorunlu temel eğitim teklifinde bulunmuştur. Ayrıntı için bk. *Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası Hazırlık Dokümanları -3 Bölge Çalışmaları- (Öneriler)*, 1995.

7 İlgili Şûra çalışmaları 1995 yılında Çiller Hükümeti döneminde Bakan Nevzat Ayaz tarafından başlatılmış, Erbakan Hükümeti döneminde devam ettirilmiş ve Mesut Yılmaz hükümeti döneminde sonuçlandırılmıştır.

8 15. Milli Eğitim Şûrasında üye olarak görev yapan Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mustafa Öcal’ın ismi ilgili kaynakta Balıkesir Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Özcan olarak verilmiştir. Kitap basımından sonra yanlışlığın farkına varılması üzerine Şûra Genel Sekreteri Nazım İrfan Tanrıkulu tarafından gönderilen

ortaokul sonrası yapılacak bir yönlendirmenin geç kalacağına ve bunun biyolojik, fiziksel ve psikolojik gelişmelere aykırı olduğuna ve bu kararın İHL'de Kur'an'ın sahih şekilde öğretilmesini olanaksız hale getirdiğine değinmiştir (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 134-135). Dönemin Milli Eğitimi komisyonu üyesi milletvekili Tayyar Altıkulaç da aynı kaygıları dile getiren bir konuşma yapmıştır (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s.155-156). Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fizik Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ömer Asım Saçlı ise 6 yaş ve 14 yaş grubu çocuklarının psikolojik ve fizyolojik farklılıklarına dikkat çekerek bu iki yaş grubunun aynı küme içine konulmasının mahsurlarına dikkat çekmiştir (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 171). Genel kurul görüşmeleri esnasında 8 yıllık eğitimin 5+3 şeklinde kesintili hale getirilmesi yönünde bir önerge verilmiş ancak bu önerge reddedilmiştir (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 193). Yapılan tüm bu itirazlara ve genel kurulda 5+3 şeklinde kesintili zorunlu eğitim görüşünün benimsenme ihtimalinin yüksek olmasına rağmen Bakanlık yetkililerinin başvurduğu şûra teâmülleri dışındaki uygulamalar⁹ neticesinde 8 yıllık kesintisiz eğitim zoraki de olsa genel kuruldan geçirilmiştir (Öcal, 2011). "Ortaöğretimde yeniden yapılanma komisyonu" da zorunlu eğitimi ele almış ve ortaöğretileri 8 yıllık kesintisiz temel eğitim üzerine temellendirmiştir. Genel kurulda komisyonun bu kararı aynen kabul edilmiştir. (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 214-215, 261-262) Şûrada sekiz yıllık kesintisiz zorunlu İlköğretimle ilgili alınan kararlar, Milli Eğitim Bakanlığının 1997-2000 icrâ planına alınarak 1997 de çıkarılan 4306 sayılı Yasa emirleri doğrultusunda 1997-1998 eğitim öğretim yılında yurt genelinde uygulanmıştır (Deniz, 2001).¹⁰ Böylece müstakil ortaokullar ile bazı meslekî ve teknik okulların bünyesindeki orta kısımlar ve İmam Hatip Liselerinin orta kısımları kapatılmıştır.

Şûrada ayrıca Anayasa'nın 24. maddesi gereğince DKAB derslerinin ilkokul 1. sınıftan başlatılması gerektiği yönündeki bir görüş de yine Mustafa Öcal tarafından genel kurulda dile getirilmiştir. Öcal, Avrupa'nın pek çok ülkesinde din derslerinin anasınıfı ya da 1. sınıftan başlatıldığını hatta Bakanlığın Avrupa'da çalışan Türk işçilerin çocuklarının eğitimi için örneğin Belçika ve Almaya'daki 1. 2. ve 3. sınıf DKAB ders kitapları hazırlayıp gönderdiğini belirtmiştir (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 134).

19.03.1997 ve 002778 sayılı düzeltme yazısında konu açıklığa kavuşturulmuş ancak kitap üzerinde bir değişiklik söz konusu olamamıştır. bk. *Makalenin sonunda sunulan resmi yazı ve Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası*, 1996, s. 132-135.

9 Şûrada oy kullanma hakkı olmayan müşahitlere ve şûra üyesi olmayan kişilere oy kullanılması. Ayrıntı için bk. *Öcal, 2011, s. 324*

10 Kanunun nasıl çıkarıldığı konusunda açıklama için bk. *Öcal, 2011, s. 325-329.*

Yine bu Şûrada imamların yüksekokul mezunu olması gerektiği yönünde görüş beyan edenler olmuştur. Ayrıca İlahiyat Fakültelerine sadece İHL mezunlarının alınması ya da bir başka ifadeyle İHL mezunlarının yalnız İlahiyat Fakültelerine gitmesi gibi bir öneri de genel kurulda dillendirilmiştir (Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası, 1996, s. 317). Bu son öneri, her ne kadar şûra kararları arasında yer almasa da, 1999 yılında YÖK tarafından uygulamaya konulmuştur.¹¹

V. Ecevit Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanı Metin Bostancıoğlu başkanlığında gerçekleştirilen **Onaltıncı Şûra** (13-17 Kasım 1999) meslekî ve teknik eğitim ana gündemiyle toplanmış olmasına rağmen Onikinci Şûrada meslek lisesi kategorisinde değerlendirilen İmam Hatiplere hiç değinilmemiş, sadece bir iki konuşmacı laf arasında bu mevzûu gündeme getirmiştir. Örneğin Eğitimciler Derneği Başkanı Mustafa Gazalçı İmam-Hatiplerin eğitimde ikiliğe yol açtığı şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. (On Altıncı Milli Eğitim Şûrası, 1999, s. 132).

Yedi yıllık bir aradan sonra I. Erdoğan Hükümeti döneminde toplanan **Onyedinci Şûrada** (13-17 Kasım 2006) ise yine 8 yıllık kesintisiz temel eğitim konusu gündeme gelmiştir. Hüseyin Çelik'in başkanlığına rastlayan bu Şûrada üniversiteye geçişteki katsayı ve alan sınırlandırması konusu da özellikle İHL özelinde tartışılmış, genel kurulda tüm ortaöğretim öğrencilerinin eşit şartlarda sınava girebilmeleri ve eşit şartlarda puanlamaya tabi tutularak üniversiteye yerleştirilmeleri yönündeki görüş ağırlık kazanmış ancak genel kuruldan katsayının kaldırılması yönünde bir karar çıkmamıştır. Çıkan karar şu şekildedir: *“Genel, meslekî ve teknik ortaöğretim kurumlarından mezun olan öğrencilerin öğrenim gördükleri alanın devamı niteliğindeki yükseköğretim programlarına geçişlerinde ek puan almaları sağlanmalıdır.”* (17. Milli Eğitim Şûrası, 2007, s. 174).

“Eğitimde 2023 Vizyonu” ana temasıyla II. Erdoğan Hükümeti döneminde Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu başkanlığında toplanan **Onsekizinci Milli Eğitim Şûrasında** (1-5 Kasım 2010) din eğitimi konusu değerler eğitimi, 8 yıllık kesintisiz eğitim ve seçmeli din eğitimi dersleri bağlamında gündeme gelmiştir. Değerler eğitimine, okul öncesinden başlayarak yaygın eğitim dâhil olmak üzere eğitim öğretimin her kademesinde, tüm dersler ve okul kültürü içerisinde yer verilmesi ve bu konuda öğretmen, yönetici, öğrenci, aile ve çevre ile iş birliğine gidilmesi, farkındalık oluşturulması için kitle iletişim araçlarından faydalanılması amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması, öğ-

11 YÖK 30 Temmuz 1998 tarihli toplantısında meslek lisesi mezunlarının alan dışı yükseköğretim kurumlarına yerleşmelerini neredeyse imkânsız hale getiren bir katsayı kararı almıştır. Ayrıntı için bk. ÖSS Kılavuzu (1999).

retmen yetiştiren tüm programlara değerler eğitimine yönelik bir ders konulması ve sistemdeki öğretmenlerin hizmet içi eğitim programlarında değerler eğitimine de yer verilmesi yönünde bir dizi karar alınmıştır. DKAB dersiyle ilgili olarak da değerler eğitimi konusunda bu dersin önemli bir işlev gördüğüne ve çoğulcu bir anlayışla tüm öğretim kurumlarında daha etkin olarak okutulması gerektiğine işaret edilmiştir. Şûrada isteğe bağlı din eğitimi ile ilgili de bir karar alınmış ve bu kararda şöyle denilmiştir: “*Anayasa'nın 24. maddesinin “Din kültürü ve ahlâk eğitimi-öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk eğitimi ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcilerinin talebine bağlıdır.” hükmü gereğince isteyen anne ve babaların çocuklarının ahlâkî ve mânevî değerlerini geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla seçmeli din eğitimi verilebilmesi için düzenlemeler yapılmalıdır.*” (Tebliğler Dergisi, 2010/2629 (Ek) Sayı, s. 1388).

Ayrıca bu Şûra ile Onbeşinci Şûrada alınan karar gereği 1997-1998 eğitim öğretim yılında yurt genelinde uygulamaya konan ve İHL'nin orta kısımlarının kapatılmasına yol açan sekiz yıllık kesintisiz eğitim yerine bu kısımların tekrar açılmasına da olanak sağlayan ve 1 yıl okul öncesi eğitim, 4 yıl temel eğitim, 4 yıl yönlendirme ve ortaöğretime hazırlık eğitimi ve 4 yıl ortaöğretim olarak sınıflandırılan 13 yıllık bir zorunlu eğitim öngörülmüştür. Şûrada alınan bu karar biraz değiştirilerek 4+4+4 şeklinde 2012 yılında çıkartılan 6287 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile yasalarmış ve 2012-2013 eğitim öğretim yılında tüm yurt genelinde uygulamaya konmuştur. Aynı şekilde Şûrada alınan seçmeli din eğitimi verilmesine dair karar da yine aynı Kanun'un 9. maddesine uyarınca düzenlenmiş ve 2012-2013 eğitim öğretim yılında uygulanmıştır. Talim Terbiye Kurulu'nun 25.06.2012/69 ve 14.08.2012/14 tarih ve sayılı kararlarına dayanılarak hazırlanan ortaokul ve liselerin haftalık ders programında Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler adıyla üç tane ayrı seçmeli derse yer verilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet tarihi boyunca eğitim sistemimiz içinde okul olarak İmam-Hatip Liseleri, ders olarak ise Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersleri en fazla tartışılan alanlar olmuştur (Öcal, 1996). Hatta din eğitimi meselesi henüz şûralar ve onun ilk uygulaması olarak görülebilecek olan Heyet-i İlmîyeler teşekkül etmeden önce ilk mecliste tartışılmıştır. 1920'de mecliste okunan İcrâ Vekilleri Heyeti Programında dinî ve millî değerler açıkça bir arada zikredilmiş, eğitimin dinî mi millî mi olması gerektiği meselesi Meclis'te tartışılmıştır. 1923 senesinde gerçekleşen ilk Heyet-i İlmîye toplantısında da din eğitimi meselesi

özellikle Ahmet Hamdi Akseki'nin hazırladığı yukarıda bahsi geçen rapor etrafında ele alınmış ve çocuklarda dine karşı muhabbet oluşturmak için tedbirler alınması, programların ıslâh edilmesi önerilmiştir. Ancak Cumhuriyeti ilan edildiği 1923 sonrası süreçte, Beşinci Şûranın gerçekleştirildiği 1953 senesine kadar, din eğitimi meselesine Bakanlığın en üst düzey danışma organları olan Heyet-i İlmiyeler ve Milli Eğitim Şûralarında hiç yer verilmemiştir.

Tek parti döneminde gerçekleştirilen şûralarda sadece din eğitimiyle yakından ilgili olan "ahlâk" konusu şûra gündemlerine gelmiştir. Ancak ahlâk, bu şûralarda salt millî bir çerçevede ele alınmış ve hiçbir şekilde din ile ilişkisine değinilmemiştir. Din eğitim ve öğretimi bu dönemde şûra gündemine gelmemiş, bu alandaki karar ve uygulamalar siyasal tercihlerin ve mülâhazaların gölgesinde şekillenmiştir. Örneğin bu dönemde 1924'te medreseler, 1930'da İmam ve Hatip Mektepleri, 1933'te İlâhiyat Fakültesi kapatılmış; 1924'te liselerin, 1927'de ortaokulların, 1930'da ilkokulların¹², 1931'de muallim mekteplerinin, 1939 yılında köy ilkokulların programlarından din dersleri çıkartılmıştır (M. Şevki Aydın, 2005; Ev,1999, Zeki Aydın, 2007). Köy ilkokullarının programlarından Din Derslerinin çıkartılması Birinci Şûranın toplandığı yılda gerçekleştirilmiş, ancak bu karar bile şûra gündemine gelmemiştir. Atılan bu adımlarla, herhangi bir şûra kararı bulunmamasına rağmen, örgün eğitimin tüm kademelerinden din eğitim ve öğretimi kaldırılmış, eğitim ve öğretim tamamen millî(!) bir karaktere büründürülmüştür.

Tek parti dönemi (1923-1946) modern bir devlet kurma iddiasıyla inkılâpların gerçekleştirildiği ve halka benimsetilmesi için yoğun bir propagandanın yapıldığı ve muhalif seslerin bastırıldığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Siyasete hâkim olan bu baskıcı ve tek sesli tutum eğitime de yansımış ve ona rejim propagandacılığı işlevi verilmiş, öğretmenlere ve okullara genel öğretimle birlikte siyasal eğitim ilkesi yüklenmesi savunulan ilke olmuştur. Yeni köy ve orta eğitim öğretmenleri, Kemalist ülküleri yayan, yeni kuşakları bu yönde eğiten, Atatürk'ün en sadık propagandacıları olmuş, eğitim politikalarının esasını, millîleştirme, toplumu bütünlük ve birliğe yöneltme, batılılaşma için Osmanlı-İslâm geçmişini silme oluşturmuştur (Deniz, 2001). Bu dönemde gerçekleştirilen şûralar da böyle bir anlayışın gölgesinde gerçekleştirilmiş, din kavramına hemen hiç değinilmemiştir.

Çok partili sisteme geçiş denemelerinin yapıldığı yıllarda iktidarı kaybedeceğini anlayan dönemin iktidarı CHP, milletin isteklerine bir nebze de olsa cevap vermek ve onlara şirin görünmek adına bu sefer ters yönde adımlar

12 1930 yılı sonbaharında hazırlanan yeni İlk Mektep Müfredatında din derslerine yer verilmiş, ancak ebeveynlerin yazılı isteği olursa beşinci sınıf öğrencileri için günlük programın dışında olmak üzere yarım saatlik bir ders koyulacağı not olarak düşülmüştür. Bk. M. Şevki Aydın, 1996, s. 34-35.

atmıştır. Bu bağlamda düşünülmesi gereken 1949 yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına program dışı isteğe bağlı din derslerinin konulması, aynı yıl Ankara İlahiyat Fakültesi'nin ve İmam Hatip Kurslarının açılması da yine 1946 ve 1949 yılında gerçekleştirilen Üçüncü ve Dördüncü Şûrada gündeme gelmemiş ve bu konularda herhangi bir karar alınmamıştır. Zaten ilkokullarda isteğe bağlı din dersinin okutulması ile ilgili karar 01.02.1949'da çıkmıştı ki Ağustos ayında toplanan Dördüncü Şûradan önce gerçekleşmiştir (Deniz, 2001).

Çok partili döneme geçildiğinde yıllardır milletin hasretini çektiği örgün eğitim içindeki din eğitim ve öğretimiyle ilgili peş peşe bir dizi adım atılmıştır. 1950 yılında ilkokullardaki seçmeli din dersleri program içine alınmış, 1951'de ilköğretmen okullarının lise 1. ve 2. sınıflarına ihtiyârî din dersleri koyulmuş, yine aynı yıl 30.10.1951 tarih ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu kararı ile yedi ilde birer İmam-Hatip Okulu açılmıştır (Deniz, 2001)¹³. Bütün bu kararlar 1953 yılında toplanan Beşinci Şûradan önce alınıp uygulanmıştır. Bu uygulamalar özellikle bunlara muhalif olanlar tarafından Beşinci Şûra gündemine getirilmiş ve genel kurulda konuyla ilgili ayrı bir tartışma açılması kabul edilmiştir. Böylece Beşinci Şûra din eğitim ve öğretimi dolaylı da olsa ilk defa gündemine alan Şûra (1953) olma özelliğini kazanmıştır. Şûrada konu, laiklikle din eğitiminin bir arada bulunmasının imkânı üzerinden uzunca tartışılmış, daha etkili bir din eğitimi için ne yapılması gerektiği meselesine ise hemen hiç değinilmemiştir.

Din eğitim ve öğretimine doğrudan ana gündem maddeleri arasında yer veren ve bu konuda bir komisyon oluşturulan ilk ve tek şûra ise Yedinci Şûra (1962) olmuştur. 1960 askeri müdahalesini takip eden yıllarda yapılan bu Şûrada din eğitim ve öğretim faaliyetlerinin amaçları, ortaokullarda din derslerini kimin okutacağı, İmam-Hatip Okullarının hangi öğretim kademesine dayalı olacağı ve Yüksek İslâm Enstitülerinin görev tanımı gibi birçok hususta kararlar alınmıştır. Bu Şûra sonrası yaklaşık sekiz yıl boyunca şûra toplanmamış ancak bu dönemde din eğitimiyle ilgili önemli bir karara daha imza atılmıştır. 1949'da ilkokullara ve 1956'da ortaokullara din dersinin konulmasından yıllar sonra 1967'de liselerin programlarına isteğe bağlı Din Bilgisi dersi konmuştur. Dokuzuncu Şûrada alınan karar üzerine 1974-75 öğretim yılında ilk ve orta öğretim kurumlarında mecbûrî Ahlâk dersinin okutulmaya başlanması ise şûra kararına dayanan ender uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 1982 yılında Din ve Ahlâk derslerinin Din ve Ahlâk Bilgisi¹⁴ dersi adı altında birleştirilmesi ve ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu

13 İHO'nun açılış belgesi için bk. *Öcal*, 2011, s. 187.

14 1986'da "Kültür" kelimesi eklenerek dersin adı "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" olarak değiştirilmiştir.

olarak okutulan bir ders halini almasıyla ilgili de 1981 yılında toplanan Onuncu Şûrada konuyla ilgili görüş ve teklifler gündeme gelmiş olsa da alınan bir karar bulunmamaktadır.

Çok partili döneme geçildikten sonra toplanan şûralarda din eğitimi ağırlıklı olarak İmam-Hatip Lisesi meselesi üzerinden tartışılmıştır. Bu okulların ve öğrencilerinin sayısındaki artış, buradan mezun olan öğrencilerin yükseköğrenime geçişleri, bu okulların statüsü gibi konular şûralarda tartışılmış ve bu konularla ilgili kimi kararlar alınmıştır. Ancak İmam-Hatiplerle ilgili en çok tartışılan mevzû bu okulların hangi öğretim kademesine dayalı olacağı meselesi olmuştur. Nitekim Yedinci ve Sekizinci Şûralarda bu konuyla ilgili kararlar alındığı görülmektedir. Hatta son dönemlerde gerçekleşen Onbeşinci (1998) ve Onsekizinci (2010) Şûralarda zorunlu eğitimin kesintili olup olmayacağı konusundaki tartışmalar da ağırlıklı olarak bu mesele etrafında düğümlenmiştir. Bu okulların orta kısımlarının şûra kararlarına da dayalı olarak defaaten kapatılıp açılması, bu konuda nasıl bir kısır döngünün içinde olduğunun ve siyasetin bu alana gereksiz müdahalesinin yıkıcı etkisinin bir göstergesidir.

Şûralarda din eğitim ve öğretimine gerektiği ölçüde yer verilmemiş olmasında hiç şüphesiz siyâsal iktidarların önemli bir rolü vardır. Zira şûralarda dönemin hükümetleri başta olmak üzere yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerin ve dış dünyanın etkileri her zaman gözlenmiştir. Özellikle dönemin hükümetlerinin etkisi çok daha belirgindir. Şûra gündeminin doğrudan Bakan ya da Bakan tarafından atanan Talim ve Terbiye Kurulu tarafından belirleniyor olması ve üyelerin çoğunluğunun seçimle değil atamayla gelmesi de şûralarda siyasetin ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Şûra Yönetmeliği gereği alınan kararlar tavsiye niteliğinde olup Bakan'ın onayından sonra yürürlüğe girmektedir (Şûra Yönetmeliği,1995). Bugüne kadar yapılan şûralarda alınan çok önemli ve yararlı kimi kararların dönemin siyasî iradesinin eğitim görüşüne ve felsefesine uymadığı için uygulanmadığı bir gerçektir (Karagözoğlu, 2007). Sonuçta şûra kararlarının önemli bölümü, ya hiç uygulanmamış, ya alınan kararın uygulamaya aktarılması 20-30 yıl gibi gecikmeli olmuş, ya da bir iki yıllık uygulamadan sonra terk edilmiş, bazen de alınan kararın tersi yönde uygulamalar olmuştur (Deniz, 2001). İmam Hatiplerin orta kısımlarının açılıp kapanmasıyla ilgili alınan kararlar bunun en güzel örneklerinden biridir. Şûra kararlarının uygulanmasında yaşanan sıkıntılarla ilgili Peyami Safa, gazetesindeki köşesinden 1959'da şunları yazmıştır: *“Maarif Şurası da bu davaya el atsa vereceği kararlar uygulanmaz. Ondan evvelki beş maarif Şurasının karar tutanakları evrak mahzenlerinde güveleri ve fareleri do-yurmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu hayvancağızlar çocuklarımızdan ve gençlerimizden daha mı bahtiyarlardır?”* (Safa, 1976).

Şûrada alınan kararların uygulanmasını sağlamak için ilk olarak Doku-zuncu Şûrada “şûra uygulama planı” hazırlanmaya başlamıştır (Deniz, 2001). Fakat buna rağmen kararların uygulamaya aktarılması çoğu zaman mümkün olmamış, bazen siyaset eliyle bazen de bürokratik ya da yasal kanallarla bu süreç engellenmiştir.

Siyasetin güdümünde kalmak ve aldığı kararları uygulatma gücünden yoksun olmak noktasında eleştirilse de Bakanlığın en yüksek danışma organı olarak görev yapan Milli Eğitim Şûralarında din eğitim ve öğretimine, Yedinci Şûra hariç, ana gündem maddeleri arasında yer verilmemesi ve bu alanda hayata geçirilen uygulamaların hemen hemen tamamının şûralarda hiç ele alınmamış olması din eğitim ve öğretiminin Cumhuriyet döneminde bilimsel ve pedagojik bir anlayışla değil siyâsal ve ideolojik bir çerçevede ele alındığını göstermesi açısından önemlidir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta da şudur: Birinci Şûra ve Yedinci Şûra Türk eğitimi sistemini bütün boyutlarıyla ele alan şûralar olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu şûraların gündemine bakıldığında Birinci Şûrada din eğitimine hiç yer verilmediğini ve Yedinci Şûrada ise din eğitimine ayrı bir bahis açılıp tartışıldığını görmekteyiz. Tek parti döneminde gerçekleşen Birinci Şûrada din eğitimi adeta görmezden gelinirken 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesini takip eden yıllarda yapılan Yedinci Şûrada din eğitim ve öğretimine ayrı bir bahis açılması nasıl bir paradoksun yaşandığının çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Zira millet iradesinin zorla ipotek altına alınması anlamına gelen askerî müdahaleler kimi zaman halkın din eğitimiyle ilgili beklentilerinin şûraya yansıtılmasında etkili olmuş gözükmektedir. Yine bu bağlamda 1980 askeri darbesinin ardından toplanan Onuncu Şûrada din eğitimi konusunda bir ön çalışma yapılmış olması ve bu konuda üyelere bir kitapçık dağıtılması da bunu göstermektedir. Kimi zaman da bu müdahalelerin tam tersi bir yansıması olmuş, askeri vesâyetten güç alan siyasî ve bürokratik oligarşi, demokrasinin askıya alındığı kimi dönemleri din öğretimini biçimlendirmek ve kısıtlamak için bir fırsat olarak görmüş ve bu tutumlarını Milli Eğitim Şûralarına da yansıtmuşlardır. Örneğin sekiz yıllık kesintisiz eğitimin kabul edildiği ve İmam-Hatip Liselerinin orta kısımlarının kapatıldığı 15. Şûranın böylesi bir anlayışın izlerini taşıdığı gayet açıktır.

Sonuç olarak şu görülmektedir ki; din eğitim ve öğretimi şûralarda hak ettiği yeri alamamış, bu alanda hayata geçirilen uygulamaların çoğu bir şûra kararına dayanmadan siyaset eliyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca şûraları da siyasetin etkisinden çıkartacak bir mekanizma kurulamamış, alınan kararların uygulanması noktasında siyasî ve bürokratik engellerle karşılaşmıştır.

Teklifler

Milli Eğitim Şûralar siyasetin etkisinden kurtarılmalı ve din eğitim ve öğretimi de dâhil olmak üzere eğitim alanında politika üretme süreçlerinde siyasal iktidarı mâkul ve meşrû bir zemine çekebilecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Özellikle şûranın tabi üyesi ve başkanı olan milli eğitim bakanının şûraların toplanması ve işleyişi üzerindeki etkisi azaltılmalı, onbeşinci Şûrada olduğu gibi teamüllerin dışına çıkan uygulamalara başvurmasını engelleyecek adımlar atılmalıdır.

Din eğitim ve öğretimiyle ilgili toplumsal talep ve itirazları daha rahat görebilmek için Onikinci Şûradan bu tarafa şûra öncesinde düzenli olarak hazırlatılan il ve bölge raporlarının şûra gündemine daha etkin şekilde yansımaları sağlanmalıdır.

Din eğitim ve öğretiminin ele alınacağı şûralar öncesinde il ve bölge toplantılarının yanında konunun uzmanlarına raporlar hazırlatılmalı ve bu raporlar şûra üyelerine incelenmek üzere önceden dağıtılmalıdır. Hatta komisyonlardan genel kurula gönderilen önerilerle ilgili de gerek duyulduğunda uzman görüşüne başvurulmalı, genel kurul üyeleri karar verme aşamasında etraflıca bilgilendirilmelidir.

Ağırlıklı olarak Din Derslerinin ilk ve ortaöğretim programlarındaki yeri ve İmam Hatip Liselerinin hangi öğretim kademesine dayalı olacağı meseleleri üzerinden ontolojik ve çoğu kez de ideolojik bir zeminde şûra gündemine taşınan din eğitim ve öğretimi meselesinin pedagojik ve fonksiyonel bir yaklaşımla şûra gündemine gelmesi sağlanmalıdır. Uluslararası sözleşmeler ve ülkemizdeki yasal mevzuatla¹⁵ garanti altına alınan din eğitim ve öğretiminin gerekli olup olmadığı meselesi artık aşılmalı, bu derslerin içeriği ve işlevselliği üzerinde kafa yorulmalıdır.

Din eğitim ve öğretimini doğrudan gündemine alan tek şûranın yaklaşık elli yıl önce toplanan (1962) Yedinci Şûra olduğu düşünüldüğünde bu konuya en kısa zamanda şûra gündem maddeleri arasında yer verilmelidir. Din eğitim ve öğretimi hem il ve bölge toplantılarında hem de komisyon ve genel kurul toplantılarında etraflıca ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

17. *Milli Eğitim Şûrası* (2007), Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
Altıncı Maarif Şûrası (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

15 Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasî Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 18. Maddesi; Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 14. Maddesi; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1 No'lu Ek Protokolü'nün 2. Maddesi; T.C. Anayasası'nın 32. Maddesi.

- Aslaner, Nilgün (2008), *Milli Eğitim Şûraları ve Eğitim Politikaları (1939–1946)* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008).
- Aydın, Mehmet Zeki (2007), *Okullarda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye’de Din Derslerinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)*. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/2, 7-51.
- Aydın, Muhammet Şevki (1996), *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*. Kayseri: İBAV.
- Aydın, Muhammet Şevki (2005), *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Ayhan, Halis (2004), *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları
Bakanlık Genelgesi, 1974/11108.
- Beşinci Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Birinci Maarif Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dağlı, R. Çetin (2007), *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi. Talim ve Terbiye Kurulunun Türk Eğitimindeki Rolü ve Etkileri Forumu (16 Mart 2007)*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 165-169.
- Deniz, Muzaffer (2001), *Milli Eğitim Şûralarının Tarihçesi ve Eğitim Politikalarına Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001.
- Dokuzuncu Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dördüncü Milli Eğitim Şûrası* (1949), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğü.
- Efendioğlu, Naziye, *Milli Eğitim Şûralarında Din Eğitimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Ev, Halit, *Türkiye’deki Yüksek Din Öğretimi Kurumları Programlarının Öğretmen Yetiştirme Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 1999.
- Güzel, Abdürrahim (1987), *İlk Heyet-i İlmiye Çalışmaları, Alınan Kararlar ve Dinî Tedrîsat*. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, 337-356.
- İkinci Maarif Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Karagözoğlu, Galip (2007), *Eğitim Sistemimizde Talim ve Terbiye Kurulunun Rolü. Talim ve Terbiye Kurulu’nun Türk Eğitimindeki Rolü ve Etkileri Forumu*. İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları, 2007, 55-80.
- Milli Eğitim Şûra Yönetmeliği* (08.09.1995 / 22398).
- Okur, Mehmet (2010), *Millî Mücadele ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Millî ve Modern Bir Eğitim Sistemi Oluşturma Çabaları* [Http://Edergi.Atani.Edu.Tr/Index.Php/Sbed/Article/Viewfile/173/167,199-217](http://Edergi.Atani.Edu.Tr/Index.Php/Sbed/Article/Viewfile/173/167,199-217).
- On Altıncı Milli Eğitim Şûrası* (1999), Ankara: Milli Eğitim Basım Evi.
- Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası* (1996), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası Hazırlık Dokümanları -3 Bölge Çalışmaları- (Öneriler)* (1995), Ankara: Şûra Sekreterliği.
- Onbirinci Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Onikinci Milli Eğitim Şûrası* (1989), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Onuncu Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öcal, Mustafa (1999), *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, 229-230.

- Öcal, Mustafa (1996), *15. Milli Eğitim Şûrası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi* (Rapor). İstanbul: Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı.
- Öcal, Mustafa (2011), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- ÖSS Kılavuzu, 1999.
- Özalp, Reşat ve Ataünal, Aydoğan (1977), *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Öztürk, Cemil (1996), *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, Veli, *Cumhuriyet Dönemi Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ve Öğretimi ile İlgili Alman Kararlar ve Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- Safa, Peyami (1976), *Eğitim, Gençlik, Üniversite*. İstanbul, Ötüken Yayınevi.
- Sekizinci Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tebliğler Dergisi*, 2010/2629 (Ek) Sayı.
- Üçüncü Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ünsür, Ahmet (2005), *İmam Hatip Liseleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- XIII. Milli Eğitim Şûrası* (1990), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Yavaş, Cemil (2003), *Heyeti İlmiye ve Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Yedinci Milli Eğitim Şûrası* (1991), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.